

УДК 130.02: 78.01

**ДІОНІСІЙСЬКЕ ТА АПОЛЛОНІЙСЬКЕ
В ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

О. П. Гужва, доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри історії Українського державного
університету залізничного транспорту

Творчість Лесі Українки стає важливою ланкою в усвідомленні змін у світорозумінні, що зберігає у собі полюси діонісійського та аполлонівського, з яких зростає духовна культура.

Ключові слова: діонісійське, аполлонійське, автопоезис, самозабуття, модерн, постмодерн, нумінозне..

Постановка проблеми. Діонісійське та аполлонівське почала сприймаються як полюси, що формують саму духовну культуру і змушують звертати увагу на нерозривність процесу переживання та осмислення найскладніших явищ дійсності та самого буття. Від переживання до концепціювання та визначення сутності явищ — таким постає зазвичай процес усвідомлення, що відбувається в межах колективної та індивідуальної свідомості, спричиняючи їх нерозривну єдність. Саме в межах античної міфології, що поставила проблему діонісійського та аполлонійського, знаходимо спробу вирізнити їх з процесу буття. Водночас Діоніс та Аполлон постають як носії певної образності: Діоніс символ руйнації, постійного становлення та змішання форм; Аполлон — символ рівноваги, гармонії, світла. На Олімпі ці боги не взаємовиключають один оден. Немає між ними й протистояння в межах античної трагедії, яка перш за все ставить проблему смерті як таку, що змушує шукати шляхи безсмертя поза людським буттям. Саме в античній міфології та античній трагедії, яка походить і базується на міфах, можна бачити витoki багатьох філософських прозрінь як самої античності, так і подальших епох. Від античності беруть початок наскрізні лейтмотиви філософської антропології про те, що поза людським, обмеженим у часі, буттям опиняється буття природи, людського духу, дійсність Всесвіту, існування богів.

Так, діонісійське та аполлонійське безпосередньо пов'язані з сакральним, у язичницькому його вимірюванні, коли в життя людей втручаються боги, від примхів яких руйнуються сподівання та мрії. Сам, Діоніс — син Зевса та смертної — виявляє цю стихійність, неусталеність буття, тоді як Аполлон несе у собі ідею злагоди та гармонії, поширюючи її на Всесвіт.

Зазначимо, що і сучасна культура живиться обома початками аполлонійського та діонісійського, жалкуючи про відсутність рівноваги між ними у самому бутті та образі дійсності.

І це не є запереченням думки Гегеля про безперервність становлення світу, про нескінченність його смерті та відродження. В сучасній культурі скоріше йдеться про неможливість самого акту переживання та катарсису від того, що суперечності дійсності не знаходять розв'язання та рівноваги. Так само і питання, які породжує дійсність, не знаходять відповіді. І людина, яка однаково занурена в соціум та культуру, а ще більше в природу та Всесвіт, не може віднайти сенс буття і власний життєвий шлях.

Саме ознаки сучасної дійсності, що полягають в невизначенності її вцілому та неможливості перенесення на неї узвичаєних моделей світорозуміння та практик пізнання від переживання до концепціювання, стають стрижнем філософських роздумів та мистецьких творів.

Спорідненість філософської та художньої моделей світу простежується здавен, але стає все більш очевидною впродовж доби модерну та постмодерну, оскільки разом з картиною світу відтворюється й нова система мислення та оновлюється мова. Про зміни у світорозумінні говорить, зокрема, В.І.Ярошовець [4].

Метою дослідження є розкриття своєрідності прояву діонісійського та аполонійського у творчості Лесі Українки.

Результати дослідження. Філософи та митці засвідчують у своїй творчості глибоке розуміння сутності діонісійського та аполонійського, сприймаючи їхні метаморфози. Здається, крізь призму двох буттєвих початків сприймаються і генії творчості, що з'являються в поезії “Завітання” Лесі Українки, яка схиляється у своїх віршах до широких наративів, як те при-
таманне добі модерну:

В темну безсонную ніч, в передсвітнюю чорну годину, // Втомленим очам моїм вельми дивна поява з'явилась: // Темно-червонеє світло, неначе той отблиск пожежі, // Лихо вішуючий, темряву ночі розсунув. // В світлі з'явилась генія темная постать. // Довга та чорна шата, мов хмара його покривала // і хвилювала в повітрі, як море в негоду, // Сталі холодної полиском крила широкі ясніли; // Кучері чорні та довгі спадали на плечі, // В темних та гострих очах його погляд непевний світився, — // Сумно дивися в простор, і палкїї лилися з них сльози. // Горе тому, в чие серце ті сльози огнистії кануть: // Лихо та горе, всесвітню нікчемність побачить він разом, // В серці в його запалає той племінь страшений, жерущий, // Що у тім погляді жевріє, — і безнадійність, // Тяжка, понура, обгорне його наче хмара осіння. // Скована жахом, я погляд спустила додолу. // А він же промчав, наче вітер, і зник у просторі. // Темрява знов залягла, ще чорніша, ще глибша. // Вечір був місячний ясний, і зорі лагідно сіяли; // Тихо було у повітрі, вітрець тільки часом // Легким крильцем повівав — і далеко, далеко // із-за гори десь доносився гук від вечірнього дзвона. // Довгая біла стяга простелилась від срібного саява // В хаті моїй, — надто ясно вже світач рогатий //

Ночі тієї світив. Якесь тінь у тім сьайві з'явилась, // Легка, блакитна, прозора і невиразна, як мрія. // Геній то був, але геній не той, що з'являвся // Темної ночі тоді, коли жахом скував мою душу. // Тихо стояв він, і ледве що маяла шата прозора; // Кучері яснії, легкі вилися над чолом лагідним, // Білії крила сріблясті леліли у місячнім сьайві, // Яснії очі були, і погляд їх був, наче промінь; // Любо всміхався, від усміху того у серці // Радісна, тиха надія, мов квітка лілеї, розквітла. // Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання // Кращої долі, яснішої, — той ідеал мені сявав // В погляді яснім, і серце за ним поривалося линуць. // Він подивився на мене журливо — і серцем я вчула // Що у небесні простори несила моя ще полинуть... // Зник він, як мрія, як срібний туман проти сонця. // Зоря на небі рожева уже починала займатись, // Із-за гори десь доносився гук від далекого дзвона (“Завітання”).

Про вірш йдеться у листі Лесі до брата Михайла, написаного на початку жовтня 1888 року. У поезії “Завітання” вісімнадцятирічна поетеса концентрує в єдину екзистенційну подію враження від дійсності, сповненої контрастів та протиріч. Її свідомість прагне обійняти весь буттєвий простір, вона спирається на зорові уявлення: “в темну безсонную ніч”; прагне визначити незвичні барви: “одблиск пожежі, лихо віщуючий”; її слух вихоплює гуки далекого дзвону. Вона створює надзвичайно ємну поетичну метафору оповитого сном світу духовності і залучає його до поетичного пейзажу ночі — символу розкутих але прихованих уявлень про дійсність. Володарями у цьому світі стають генії — символи різних світобачень, різних світовідчуттів. Поетеса залишається в ситуації вибору: “Горе тому, в чіє серце ті сльози огнистії кануть”, “у небесні простори несила моя ще полинуть”. Вона лише визначає надзвичайно напружену колізію буття, що зачіпає кожную людину, чіє власне буття переростає в очікування незвичних подій для усїєї природи.

Вже в ранніх поетичних творах Леся Українка зводить воедино реальність з фантастикою, які стануть призмою її світоспоглядання й надалі, досягаючи особливої правди вимислу, підіймаючи горизонт художньої свідомості над буденністю, вказуючи на інший — духовний вимір буття, що кожную мить життя людського поєднує з життям всесвіту та природи.

Все злучиться в цілість — природа і люде, // що є, що минуло, що сталося і буде, // і рідне й чуже поєднається щільно // і житиме в думці моїй нероздільно, // затихнуть навек ворожнеча і болі, // не буде діяти вже й ганьба неволі, // усім моїм мукам настане кінець — // і се буде пильної праці вінець (LÉGENDE DES SIÈCLES).

Реальність та фантастика, світ реалій та світ ейдосів зливаються у свідомості Лесі Українки, зумовлюючи надзвичайну афористичну ємність змісту її творів, що від окремих подій життя йдуть до їх філософського осмислення і не можуть розійняти сферу раціо і почуттів, як нерозривні вони в кожній миті життя окремої людини.

Леся прагне зупинити ту мить, яка дарує втіху та радість, як те роблять художники-імпресіоністи.

Ніч обгорнула біленькі хати // Немов маленьких діточок мати, // Вітрець весняний тихенько дише, // Немов діток тих до сну колише (“Вечірня година” коханій мамі).

“Надання чутливості думки” — “Gefùlswertung des Verstandes” — це власне ознака висловлювання, яка живить твори багатьох митців доби модерну, коли питання про єдність мистецтва зумовлюється пошуками метамови, котра надала б змогу підійняти на вищий ступень художнього узагальнення. композиторів, зокрема, Чайковського та Малера.

У полум’яних майстрів слова, пензля та музики окреме “Я” набуває значення всезагального і як таке виступає у якості героя творів: воно гине і відроджується, відкриває нові горизонти буття і зупиняється перед безоднею з тим, щоб все ж “у небесні простори...полинуть” (Лесини слова).

Як філософи-екзистенціалісти, а також названі великі симфоністи, Леся Українка кидає виклик долі.

Скрізь плач, і сльози, і ридання, // Несмілі поклики, слабї, // На долю марні нарікання // І чола схилені в журбі.

Над давнім лихом України // Жалкуєм-гужим в кожний час, // З плачем ждемо тії години, // Коли спадуть кайдани з нас.

Ті сльози розтворюють рани, // Загоїтись їм не дадуть. // Заржавіють від сльоз кайдани, // Самі ж ніколи не спадуть!

Нашо даремнії скорботи? // Назад нема нам вороття! // Берімось краще до роботи, Змагаймось за нове життя! (“Скрізь плач, і стогін, і ридання”, 1890).

У своїх творчих шуканнях Леся Українка спирається на творчий метод Шевченка та Достоевського, що незалежно один від одного торували нові шляхи у мистецтві, але ж мали багато спільного у сутності звершень, що зумовлювалась здатністю охопити неосяжне поле культури, людських здобутків. Починаючи від доби романтизму, що взяв на себе завдання об’єднати всі мистецтва та науки і створити нову модель дійсності, потреба у розширенні творчої свідомості і залученні до творення дійсності окреме творче “Я” стає більш виразною. І те, що відкривають Шевченко та Достоевський, спрямоване на виявлення образу світу у його суперечливості, постійному становленні [2].

Поєднання філософської та художньої картин світу відповідає ніцшеанській ідеї діонісійського: В праці «Народження трагедії з духу музики», яку Ф.Ніцше присвячує Ріхарду Вагнеру (1872). Для Ніцше Діоніс є символом ірраціонального творчого пещропочатку, на долю Аполлона випадає внести в творчість впорядкованість та ясність форми. Варто зазначити, що першовідкривачі нових напрямків у мистецтві музики: Дебюссї або Скрябін,

— дбали у першу чергу про ясність форми. Про ясність композиційного рішення дбали також Шенберг та Берг.

Діонісійське начало живе у формах прадавніх містерій, які вбирає у себе християнська традиція середньовіччя та Відродження. “Візія Діоніса, як страждаючого бога, в значенні предтечі образу Христа” переростає в широкий напрямок філософських досліджень (див.: [3]). Так, на думку Оксани Полякової, Міфологема Діоніса постає як “знаменник переходу від міфу до релігійної свідомості” [3, с. 2].

Переконуючись у тому, що і Діоніс і Аполлон постають як певні призми світоспоглядання, дістаємось висновку, що завдяки їм автор-митець відкриває у собі здатність бути спостерігачем, тобто розширити уявлення про авторське “Я”. — І це не поодиноким явищем у мистецтві доби модерну постає як певний засіб світоспоглядання. У Лесі Українки автопоезис чи не основний принцип розбудови творів.

Здатність поєднати і бачити себе в іншій людині — явище не поодиноким в європейській та українській літературі — У Лесі Українки почасти йде від самозабуття — “Selbstvergessenheit”. *Самозабуття* відкриває простір для важливих змін у світорозумінні: доля однієї людини є лише ланкою на довгому шляху людської історії та людського духу — те сповідають автори симфоній, починаючи від Моцарта, те ми відчуваємо в духовних хорових концертах Бортнянського, Березовського та Веделя.

Здавен, було, марю: коли б мені сила, // то я б у той храм таємничий вступила, // де світять крізь пільму науки дива, //де людська не хилиться в діл голова, // а гордо здіймається чоло думливе, // знаття свого певне, і ясне, й щасливе, // де ллється у душу величний спокій, // немов легендарний ці лющий напій. // Гадала замкнуся у тиху кімнату, // на скарби всесвітньої думки багату, // сховаю у книжки всі чуття, мов у труни, // замовкнуть у серці мому всі струни, // сама тільки думка холодна, ясна // жива в мене буде, вона лиш одна. // Мій розум тоді розв’ється так вільно // і буде зорити без гніву а пильно // на дивні віки, на колишні події, // на трупи світів, на померлі надії, // на мариша віри, на кості людей, // на зародки звірів, ростин та ідей. // Все злучиться в цілість — природа і люде, // що є, що минуло, що сталося і буде, // і рідне й чуже поєднається щільно // і житиме в думці моїй нероздільно, // затихнуть навек ворожнеча і болі, // не буде діяти вже й ганьба неволі, // усім моїм мукам настане кінець — // і се буде пильної праці вінець.

Так марила... (LÉGENDE DES SIÈCLES).

Самозабуття надає певної об’єктивності поетичному висловлюванню, збільшує його символіку, зводить воедино історичні часи.

Я духові серцем сказав: // “Навіщо ти будиш мене серед ночі? // Навіщо сі тихі уста розв’язав? // І речі надав їм пророчи? // Оспалі тут люди, в них в’ялі серця, // Народ сей не вдавсь до борця”.

Мій дух промовляє мені: // “Ставай, вартовий, без вагання на чати!
/ Хоч люди замлілі у сій стороні, // На голос твій будуть мовчати, // Та слава
про них заgrimить до зірок, // Що є з їх народу пророк” (“Пророк”, з біблій-
них мотивів).

Загостреним у Лесі Українки є діалог свідомостей: своєї та свого ге-
роя; її цікавить як окремі думки та прагнення від однієї людини переходять
до іншої і влібваються в людських справах. Не дарма деякі твори будуються
на зразок драматичних, а часом переростають в них і в цих останніх не зни-
кає симфонічна напруга.

Амфійон

(працюючи близько до Орфея)

Давно вже ти, Орфею, нам не грав. // В тернах лежить покинута кі-
тара, ...цівниця, дар від бога Пана, вмовкла, // дедалі буде казкою здаватись,
// коли хто назове тебе співцем.

Орфей

Мені самому казкою здається, // що руки сі, скривавлені від праці,
// колись могли перебирати струни,.. // Ні, певне, то тоді був не Орфей...

Зет

Я чував -...//Що ніби спів твій — чи музика, може, //чари має...//
Що й дикі звірі слухають її, // і навіть хижакі стають покірні. //Скажи то
правда?

Орфей

Я не знаю, брате.

...

Зет

Та що ж ти, збувся пам'яті?

Орфей

Я збувся себе самого...

Зет

Шкода, що не маєш // охоти до співання. Я гадав: // коли вже звірі...
може б і каміння // послухало тебе.

...

Амфійон

Хоч заспівати все-таки не вадить ...

Орфей

Ох, браття, // не можу я співати! Треба свята // моїй душі — тоді
вона співає...

Орфей притуляє цівницю до уст... Тихий, але проймаючий спів сви-
релі стелиться полониною і лине в далекі нетрі і хаші... Герої в смутку своєму
нічого... не бачать і не чують приглушених розмов юрби.

Перший чоловік

Вони вже не будують?

Другий

Цить.

Третій

Він грає?

Четвертий

Він вже давно не грав.

П'ятий

Чи то лихий, //чи добрий знак, що він до гри узявся?

...

Другий (стаючи до роботи, іншим)

Ходіть і ви. Ми, звисно не герої, // але ж нас гурт. Се навіть і негідно,
// що ми їх трьох покинули отак. // Коли Орфей умре тепер від втоми, // то сорому не збудемось повік.

...

Зет (до Амфіона)

Тепер я вірю в те, що й дикі звірі // його музики слухали!

...

Робота посувається швидко...

Зет (обернувшись і глянувши на мури)

Гей, браття! Диво сталося, дивіться! //Адже ж таки послухало каміння!
(Орфееве чудо).

Не диво, що легендарний образ Орфея, сина Аполлона, виникає в уяві поетеси. Аполлонівський початок творчості, проте, не міг бути для неї єдиним полюсом тяжінь. Бог Діоніс зумовлював драматизм її думки, ніс із собою нове ставлення до дійсності, що затверджувала нові форми і відкидала інші: “двір, // між трупами світів, ідей, народів // вились як змії звої хороводів. // Якись чужі, незнані племена // людей чи звірів виринали дикі // із сутніні віків, страшні, великі, зникали з ними враз їх імена...”

(LÉGENDE DES SIÈCLES).

Лєся Українка відкриває неосяжність художньої свідомості. Разом з її творчим “Я” народжується новий образ світу, сповнений протиріч, динаміки становлення. Цей образ світу відтворюється засобами спільними для різних видів мистецтв, зокрема для музики. Симфонізм як можливість зведення воедино різних образів на обмеженому драматургічному та композиційному просторі, симфонізм як логос усієї культури, що серед хаосу буття віднаходить його сенс, долає трагізм дійсно стає тією широкою світоглядною та художньою категорією, що зумовила розгортання мистецьких творів на межі XIX-XX століть. Симфонізм стає притаманним і творчості Лєсі Українки. І як власне симфонізм народжується з того-таки прояву буття, то на ньому сходяться й начала діонісійського та аполонійського.

Якщо одним з найперших проявів симфонізму стає симфонія-саєра, то вартою для розуміння значимості і постійного прояву цих начал є зрощення їх з поняттям “нумінозного.” Термін нумінозного, нагадаємо, використовував Жан Кальвін — протестантський реформатор. Numen, латиною, — священний. Протестанти взяли на себе сміливість заземлити нумінозне. Власне те саме зробив і Рембрант у картині “Святе сімейство”, де Божественне світло наповнює оселю простих селян: чоловіка, жінку та їхнє дитятко. “Вмістити Невмістимого” — стало гаслом доби Відродження. До змін у світорозумінні схиляється надалі й Новий час. Ідея Бога, що існує в серці людини, живить думки філософів, вона ж присутня у самих молитвах, як, скажімо, у вечірній господній молитві, що має заклик: “завжди у мені починай”.

Якщо нова доба, особливо пори “срібного віку”, схиляється до ідеї соборності, то новітня доба, навпаки, позбавляє сакральне соборності. Лише події останнього часу, що сталися в Україні, змушують по-новому сприйняти тексти Богослужінь: “Но умири во бранех жительство и укрепи люди, ихже возлюбил еси Едине Человеколюбче ” (кондак свята Срітєння Господня).

Можливо, на це надихають полум’яні тексти Богослужінь, у подальшій вітчизняній історії зустрінуться в контексті суспільного життя злагода й порозуміння, діонісійське з аполонійським, відтворюючи постать нової людини: “нова сотвори мя, обетшавшего нечувственными, Пренепорочная, согрешении ” (вранішня Богородична молитва).

Чи не найважливіше питання, яке ставить перед дослідниками сучасна культура полягає у тому, щоб віднайти у самому житті і втілити у мистецьких творах не тільки хаос діонісійського, а й світло аполонійського, коли навколо бога Аполлона вільно почувалися музи, оспівуючи радість буття?

Висновки. Здебільшого філософська думка зосередилась на розкритті феномену діонісійського, екстраполюючи його на сакральне і самого Христа. Якщо бачити тільки страждання Спасителя, і пов’язувати з ними витоки духовної драми, що поширюється на історію людства, то можна дійсно розкрити категорію буття і поняття сакрального саме через начало діонісійське, але все-таки не в повній мірі.

Сучасна наука все більше пов’язує філософську антропологію та філософію культури з поняттям духовної реальності, припускаючи наявність у ньому сакрального дива, безпосередньо віри. З позицій духовної реальності Сам Спаситель є носієм довершеності, краси, сили та рівноваги. Він є “світло розуму”, “сонце правди” (Різдвяний тропарь). З позицій розвитку ідеї ноосфери, що огортає людське існування і людську історію, все позитивне, що пов’язується з аполонійським, реалізується здебільшого в образі Христа. Хоча додамо, духовна реальність є надбанням свідомості віруючого християнина. (Пам’ятаємо звернення М.В.Гоголя до християнина, вік якого

не обмежується лише астрономічним часом, а й збільшується завдяки наявності мрій та життєвої мети).

ЛІТЕРАТУРА

1. Українка Леся. Твори: В 2 т. Т.1: Поетичні твори; Драматичні твори / Леся Українка; [упоряд. і приміт. О.Ф.Ставицького; вступ. ст. Л.І.Мищенко; ред. тому І.О.Дзевєрін]. — К.: Наук. думка, 1986. — 608 с.
2. Гужва О.П. Симфонізм поетичної думки. / Олександр Павлович Гужва. — К.: Кафедра, 2012. — 168 с.
3. Полякова Оксана Олександрівна. Діонісійське як нумінозне: від синкретичного до масовидного. Автореф. Дис...канд. Філософ. Наук. — Харків, 2015. — 17 с.
4. Ярошовець В.І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму: підручник / Володимир Іванович Ярошовець. — К.: Київський ун-т, 2008. — 263 с.

ДИОНИССИЙСКОЕ И АПОЛЛОНИСТСКОЕ В ПОЭЗИИ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Гужва А. П.

Творчество Леси Украинки становится важным звеном в осмыслении изменений в мировосприятии, сохраняющем в себе полюсы дионисийского и аполлонического, из которых произрастает духовная культура.

Ключевые слова: дионисийское, аполлонийское, автопоэзис, самозабвение, модерн, постмодерн, нуминозное.

DIONYSIAN AND APOLLONIAN OF LESYA UKRAINKA'S POEM

Guzhva A.

Creative work of Lesya Ukrainka become an important link in understanding the changes in the perception of the world, preserving a Dionysian and Apollonian poles from which grows the spiritual culture.

Dionysian and Apollonian principles are seen as poles, which form the very spiritual culture and forced to pay attention to the continuity of the process of experiencing and understanding the most complex phenomena of reality and existence. From experience to designation the nature of phenomena — such a process usually raises awareness of what is going on within the collective and individual consciousness, causing their indissoluble unity.

It is within the ancient mythology that has put the problem of the Dionysian and Apollonian, we find an attempt to distinguish them from the process of life. Simultaneously Dionysus and Apollo appear as bearers of a certain shape: Dionysus is the symbol of destruction, permanent establishment and a mixture of forms; Apollo is the symbol of balance, harmony, light.

On Olympus these gods are mutually exclusive. There is no confrontation between them in the framework of the ancient tragedy, which primarily

raises the problem of death as such that makes us look for the way of immortality beyond human being. In ancient mythology and ancient tragedy that occurs and is based on myths, can the origins of many of the philosophical insights of both the antiquity and the and subsequent eras. From antiquity originate through keynotes, philosophical anthropology that which is beyond human, time-limited existence is the existence of nature, the human spirit, the reality of the Universe, the existence of the gods.

Thus, the Dionysian and Apollonian directly connected with the sacred, in its pagan dimension, when in the lives of people interfering gods, from whimsical which are crumbling hopes and dreams. Himself, Dionysus — son of Zeus and the mortal — this reveals the spontaneity, uncertainty being, while Apollo carries the idea of Concord and harmony, spreading it to the Universe.

Note that contemporary culture is powered by both basis Apollonian and Dionysian, regretting the absence of equilibrium between them in the entire being and the way of reality.

Keywords: Dionysian, apollonian, autoipoiesis, self unconsciousness, modern, postmodern, numinosum .